

SVARTEDAUDEN I NORGE OG ULLENSAKER

I forbindelse med årsmøtet, fortalte Ida Edvardsen om Svartedauden som rammet Norge og Ullensaker rundt 1349.

Svartedauden setter koronapandemien i perspektiv for oss som lever i dag. Allerede sent på høsten 1348 kom sannsynligvis Svartedauden til Norge og Oslo. Til Bergen kom pesten i september 1349. Svartedauden antas å ha fått navnet sitt etter fargen på kroppen til mange av de pestdøde. Pesten som også er kalt «den store mannedauden», skulle komme til å danne et tidsskille, for den førte til at den langvarige veksten det siste tusenåret fikk en brå slutt.

Svartedauden kom til Europa via handelsveier som for eksempel Silkeveien fra de kirgisiske steppene. Europa var midt på 1300-tallet tett befolket, og dette gjorde befolkningen sårbar for epidemier. Høsten 1347 kom pesten til Europa med et rottebærende skip fra Krim.

Fra Middelhavet spredte Svartedauden seg videre til Vest-Europa både via handelsskip og landeveien. Pesten spredte seg så nordover og østover og videre til Skandinavia i løpet av året. Trolig var det et engelsk skip som brakte epidemien til Bergen i september 1349, men det var et annet utbrudd på Østlandet omtrent samtidig. I løpet av kort tid tok Svartedauden livet av omtrent 1/3 av befolkningen i Norge.

Årsaken til sykdommen er en bakterie som kalles «Yersinia Pestis». Dette er en bakterie som tilhører familien enterobakterier og forårsaker byllepest og lungepest. Forskere mener at det er murmeldyr på de kirgisiske steppene som er urbæreren av pesten og at svartrotter derfra var mellomverter og brakte pesten videre. Svartrotta kan være vert for loppa «Xenopsylla cheopis» og om loppa suger blod av svartrotta, kan den få med seg «Yersinia Pestis» og overføre den videre til mennesker. Loppene brakte pesten fra rotter til mennesker ved loppebitt. Pestbakterien har gitt opphav til store dødstall ved flere kjente epidemier gjennom historien, ikke bare Svartedauden.

Uten behandling har denne pestdykdommen meget høy dødelighet. Den som fikk byllepest, brukte gjennomsnittlig 4 til 7 dager på å dø etter at byllene ble synlige.

Lungepestens ofre brukte omtrent 2 dager på å dø da den var mye mer smittsom. De syke hostet sterkt, nøs ofte og pustet tungt slik at pestbakterier fra lungene spredte seg i luften og smittet andre tilstedeværende. Det er nok derfor så mange ble smittet av Svartedauden. Likt dagens korona.

Svartedauden er det første utbruddet av pest i seinmiddelalderen og sannsynligvis det som tok flest liv - «den store mannedauden». Det viktige med pesten er likevel ikke dette ene utbruddet – i så fall kunne befolkningen raskt ha tatt seg opp til det tidligere nivået igjen.

Det avgjørende med pesten er at den kom igjen og igjen. Samtiden kalte alle seinere pestepidemier for «pestilens» og «pestilensen» slo til hvert 10. – 15. år.

Pesta tegnet av Th.
Kittelsen.

Man regner med at minst 1/3 av Norges befolkning døde i Svartedauden. I 1349 var det ifølge Ole Jørgen Benedictow en befolkning på 350 000, mens det etter Svartedauden var 200 000 innbyggere. Dette tilsvarer 60% døde.

Fra år 1500 begynner folketallet å stige noe igjen og i 1665 var folketallet på 450.000.

Pesten fortsatte å komme tilbake med jevne mellomrom helt fram til midten av 1600-tallet. Den siste av disse pestepidemiene kom til Østlandet i 1654.

Svartedauden rammet storfolk like hardt som fattigfolk, som vanligvis var mer mottakelige for sykdommer da de ofte led av feil- og underernæring. Slik sett kan pesten kalles en mer «demokratisk» sykdom ved at den slo til mot folk uavhengig av stand.

Svært mange prester døde i pesten fordi de måtte se til syke og døende. I Nidaros var erkebiskopen og alle korsbrødrene utenom én døde i 1351. Tjue år senere skrev erkebiskopen at 30 av 400 prester i stiftet var i live, resten var døde av pest.

Vilkårene for spredning av pest via lopper, var bedre på landsbygda enn i byer og tettbygde strøk. Småbrukere og småkårsfolk generelt var ofte avhengige av korn fra gårdene og av å utføre arbeid for mer velstående sambygdingene. Det var altså et sosialt liv på bygda med mange møteplasser og mange muligheter for å bli utsatt for pesten.

Før Svartedauden var det aller meste av det dyrkbare arealet i landet dyrket opp og bebodd. Svartedauden herjet hardt på Romerike og minst halvparten av befolkningen døde. Denne epidemien og de påfølgende pestutbruddene, førte til vanskelige tider som det tok lang tid å komme ut av. Dette gjaldt både det økonomiske livet og ikke minst landbruket.

Dødeligheten under pesten var større i innlandet enn ved kysten. Dødstallene var så høye at det ikke fantes arbeidskraft på gårdene. Hele strøk av landet ble liggende «øde, ubygde og usådd». Etter hvert kom folk fra karrige bygder og overtok de tomme gårdene i gode jordbruksområder. Jordbruket tok seg etter hvert opp igjen.

Ullensaker

Ullensaker har tradisjon som et attraktivt sted for bosetning. De første menneskene slo seg ned her for 6000 år siden, og fant livsgrunnlag i jakt, fiske og sanking. I løpet av det siste årtusen FVT ble det organiserte jordbruket etablert. Denne lange historien er i dag videreført og synlig i kommunenavn og kommunevåpen, med en runetegning av den norrøne fruktbarhetsguden *Ullr* (senere *Ullin*), som våre forfedre tilba for å sikre nok sol og nedbør for kornhøsten.

Svartedauden er den største enkeltbegivenheten i Ullensakers historie. Så mange av Ullensakers innbyggere døde at det tok 300 år før folketallet nådde gamle høyder. Det sosiale livet og alle møteplassene i forbindelse med handel og arbeid, som igjen bidro til at Svartedauden hadde gode vilkår for å spre seg, førte til det store folketapet i Ullensaker.

Fra 1340-årene til de første tiårene av 1500-tallet, ble antall bruk i Ullensaker redusert fra ca. 280 til 116. Det bodde altså over 140% flere bønder i Ullensaker i 1340-årene enn 180 år seinere og over 58% av gårdsbrukene lå øde i 1528 – hele 200 år etter epidemien.

Ikke alle middelaldergårder kom i drift igjen etter Svartedauden. Det vet vi blant annet på grunn av omfanget av «ødegårder», selv om det var noen allerede før pesten kom. Som typiske «ødegårder» kan nevnes Kopperud, Skjelmerud, Li, Vilberg og Bjørtomt og gårder

som i nyere tid fikk helt nye navn, som Kløfta og Gisledalen. Alle deler av bygda ble rammet av pesten og «mannen med ljaen» gjorde ikke forskjell på høy og lav i samfunnet. Men nå kunne folk forlate de skrinne utkantbrukene og ta over bruk på de større gårdene med solvendte åkre og næringsrik jord. Til tross for dette, ble flere bruk på de store gårdene liggende øde gjennom hele seinmiddelalderen. Det var ikke folk nok til å drive dem.

Bosetningen på flere gårder med underbruk ble sterkt redusert. Hovedmønsteret er likevel slik at jo større gården var, jo større var sjansen for at bosetninga ble opprettholdt helt eller delvis. En liten gård med ett bruk var «dødsdømt». Oppen på Borgen er en gård som var i drift gjennom hele seinmiddelalderen.

Ødegård tegnet av Th. Kittelsen

Gårder som ble grunnlagt før slutten av vikingtida klarte i langt større grad å opprettholde bosetningen enn de som ble ryddet i århundrene før Svartedauden. Dessuten klarte disse seg bedre enn gårder som ble grunnlagt enda tidligere. Det har med jordsmonnet å gjøre. Sandmoene i den nordlige delen av bygda ble tilholdssted for småkårsfolk, da jordsmonnet var for dårlig til å drives skikkelig. Gårdene sør i bygda hadde god og fruktbar leirjord og ble ettertraktet for bøndene. Flyttingen sørover førte derfor til at de nordlige delene av Ullensaker for det meste ble lagt øde, mens bosetninga i den sørlige delen av bygda bare ble tynnet ut.

Onsrudødegården ble nevnt i et dokument i forbindelse med en deling på Onsrud i 1521. I bygdeboka for Ullensaker bd. 3 står følgende: «Ved disse tider lå det nemlig til Onsrud en ødegård som het «Sprofstad», - hvis gårdsnavn for lenge siden er forsvunnet. Men det var antagelig den samme eiendom som senere ble kalt Onsrudødegården, samt den under Onsrud hørende eiendom Langbakk, frasolgt gården omkr. 1890. Både Ødegården og Langbakk var i det senere, fra lang tid tilbake, husmannsplasser til Onsrud. I det dokument som blev opsatt ved deleforretningen 1521 står det, at man enedes om å «søndergjerde Ødegården som heter Sprofstad»».